

SANCTI ANSELMI DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI CONTRA GRAECOS LIBER

PROLOGUS .

Negatur a Graecis quod Spiritus sanctus de Filio procedat, sicut nos Latini confitemur. Nec recipiunt doctores nostros Latinos, quos in hoc sequimur. Qui quoniam evangelia nobiscum venerantur, et in aliis de trino et uno Deo credunt hoc ipsum per omnia quod nos, qui de eadem re certi sumus: spero per auxilium ejusdem Spiritus sancti, quia si malunt solidae veritati acquiescere quam pro inani victoria contendere, per hoc quod absque ambiguitate confitentur, ad hoc quod non recipiunt, rationabiliter duci possunt. Quamvis igitur multi sint, qui hoc melius me possint efficere; tamen quoniam mihi a pluribus hoc injungitur, quorum petitioni, tum pro debito veritatis amore, tum pro eorum charitate et religiosa voluntate non audeo resistere; invoco eundem Spiritum sanctum ut ad hoc me dignetur dirigere. Hac itaque spe pro meae scientiae humilitate, scientioribus altiora relinquens, quod postulant aggrediar; et Graecorum fide atque his, quae credunt indubitanter et confitentur, pro certissimis argumentis ad probandum quod non credunt, utar.

CAPUT PRIMUM .

Quae communis est Latinis et Graecis fides de Trinitate.

Credunt quidem unum et solum ac perfectum esse Deum, nec ullam eum habere partem, sed totum esse quicquid est. Hunc quoque confitentur esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; ita ut sive solus dicatur Pater, aut Filius, aut Spiritus sanctus; sive duo simul, Pater et Filius, aut Pater et Spiritus sanctus, aut Filius et Spiritus sanctus; sive tres simul, Pater, Filius, et Spiritus sanctus, idem totus et perfectus designetur Deus, quamvis non idem significet nomen Patris aut Filii, quod nomen Dei. Non enim idem est esse Deum, quod est esse Patrem, aut Filium. Nomen autem Spiritus sancti, ideo quia Spiritus sanctus alicujus intelligitur spiritus, pro relativo nomine ponitur. Nam quamvis Pater sit spiritus, et sanctus; et Filius sit spiritus, et sanctus; non est tamen Pater alicujus spiritus, nec Filius alicujus est spiritus : sicut Spiritus sanctus alicujus est spiritus; est enim spiritus Dei, et spiritus Patris, et Filii. Quamvis enim Graeci negent de Filio illum procedere; non tamen negant eum esse spiritum Filii. Credunt quoque et confitentur Deum de Deo esse nascendo, et Deum esse de Deo procedendo ; quia Filius Deus est de Patre Deo, nascendo; et Spiritus sanctus Deus est de Patre Deo, procedendo. Nec putant alium esse Deum, qui nascitur, quam de quo nascitur: et qui procedit, quam de quo procedit, quamvis secundum nomina significantia quia est de quo aliquis nascitur, et est qui de aliquo nascitur, et est qui de aliquo procedit, pluralitatem admittat; secundum quam plures et alii sunt ab invicem Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Nam cum dicitur Deus esse Pater, significatur esse de quo aliquis

nascitur; et cum nominatur Filius, intelligitur esse qui de aliquo nascitur; et quando Spiritus sanctus nominatur, quia non absolute spiritum, sed spiritum Dei intelligimus, monstratur esse qui de aliquo procedit. Sed cum dicitur quia Filius est de Patre, et Spiritus sanctus est de Patre intelligitur **50** quia hoc quod est Filius, aut Spiritus sanctus, habent de Patre. Sed alio modo intelligitur Filius esse de Patre, et aliter Spiritus sanctus: Filius enim est de Patre suo, id est de Deo qui est Pater ejus; Spiritus sanctus vero non est de Deo patre suo, sed tantum de Deo qui est Pater. Ergo Filius secundum quod est de Deo, dicitur Filius ejus; et ille de quo est, Pater ejus: Spiritus sanctus autem non secundum quod est de Deo est filius ejus; nec ille de quo est pater ejus. Certum est etiam quia Deus non est Pater aut Filius, aut Spiritus alicujus nisi Dei; nec ulla res est Deus, nisi idem Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Et sicut unus Deus est, sic unus tantum Pater, unus Filius, unus Spiritus sanctus est. Unde fit ut non sit illa Trinitate Pater nisi ejusdem Filii; nec Filius, nisi ejusdem Patris; neque Spiritus sanctus alicujus spiritus, nisi ejusdem Patris et Filii. Haec itaque sola causa pluralitatis est in Deo; ut Pater, et Filius, et Spiritus sanctus dici non possint de invicem, sed alii sint ab invicem; quia praedictis duobus modis est Deus de Deo. Quod totum potest dici relatio: nam, quoniam Filius existit de Deo nascendo, et Spiritus sanctus, procedendo; ipsa diversitate nativitatis, et processionis referuntur ad invicem, ut diversi et alii ab invicem. Et quando substantia habet esse de substantia, duae fiunt ibi relationes insociabiles; si secundum illas nomina ponantur substantiae: cum enim homo est, gignendo, de homine; dicitur homo, de quo est homo, pater; et homo, qui est de homine, filius. Impossibile igitur est patrem esse

illum filium, cujus pater est; et filium esse illum patrem, cujus filius est: quamvis patrem esse filium, et filium esse patrem nihil prohibeat, cum unus homo pater est, et filius; quoniam ad alium est pater, et ad alium filius . Nempe cum Isaac sit pater Jacob, et filius Abrahae; pater est filius, et filius pater sine repugnantia; quoniam ad alium pater dicitur quam ad suum patrem; et filius ad alium quam ad suum filium; patrem autem esse in eodem Isaac illum filium, cujus pater est; aut filium esse illum patrem , cujus est filius , non est possibile. Ita ergo in Deo, cum Deus sit Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; nec sit Pater, nisi ejusdem Filii; nec Filius, nisi ejusdem Patris; nec Spiritus alicujus , nisi ejusdem Patris et Filii: Pater non est Filius, aut Spiritus sanctus; Filius non est Pater; nec Spiritus sanctus est Pater. Quippe quoniam Filius est de Patre, et Spiritus sanctus est de Patre ; nec ille, de quo est aliquis, potest esse ille qui de se est; nec ille, qui de aliquo est, valet esse is de quo est, sicut jam dictum est: idcirco nec Pater est Filius, aut Spiritus sanctus; nec Filius, sive Spiritus sanctus est Pater. Filius autem, ut interim aliam causam dicam, quoniam nondum constat quod Spiritus sanctus de illo sit et procedat, ideo non est Spiritus sanctus, nec Spiritus sanctus est Filius; quia Filius, nascendo, habet esse de Patre; Spiritus sanctus vero, non nascendo, sed procedendo, nec Filius potest esse suus spiritus, nec Spiritus sanctus valet esse ille cujus spiritus est.

CAPUT II .

Quomodo indivisibilis unitas, et insociabilis pluralitas in Deo convenient.

His praemissis, quomodo indivisibilis unitas, et insociabilis pluralitas in Deo se ad invicem habeant, inquiremus. Quoniam autem haec, quae dicta sunt, pariter credimus indubitanter et confitemur: et nos qui dicimus Spiritum sanctum de Filio procedere, et Graeci qui nobiscum de hac re non sentiunt, debemus absque ulla ambiguitate, quae ex his necessarie consequuntur, uno consensu suscipere. Sequitur enim secundum unitatis Dei, quae nullas habet partes, proprietatem; ut quidquid de uno Deo, qui totus est quidquid est, dicitur, de toto Deo Patre dicatur, et de Filio, et de Spiritu sancto; quia unusquisque solus, et totus, et perfectus Deus est. Supradicta vero relationis oppositio, quae ex hoc nascitur quia supradictis duobus modis Deus de Deo est, prohibet Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum de invicem dici, et propria singulorum aliis attribui. Sic ergo hujus unitatis, et hujus relationis consequentiae se contemperant; ut nec pluralitas quae sequitur relationem transeat ad ea in quibus praedictae simplicitas sonat unitatis; nec unitas cohibeat pluralitatem, ubi eadem relatio significatur; quatenus nec unitas amittat aliquando suam consequentiam, ubi non obviat aliqua relationis oppositio; nec relatio perdat quod suum est, nisi ubi obsistit unitas inseparabilis. Quod si per exempla consideremus, clarius apparebit qualiter quidem unitatis simplicitas a se excludat pluralitatem, quae est in relativorum nominum significatione, facile est cognoscere: confitemur enim quia Pater non est Filius, aut Spiritus sanctus; nec Filius Pater, aut Spiritus sanctus; nec Spiritus sanctus Pater, aut Filius. Sequitur ergo alios ab invicem, et

plures esse, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. At Pater est Deus, Filius est Deus, et Spiritus sanctus est Deus. Quid itaque consequentius, si praedicta personarum pluralitas suam servat proprietatem, quam Patrem et Filium et Spiritum sanctum plures deos esse, et alios ab invicem? Sed hoc nullatenus admittit inviolabilis simplicitas Deitatis, quam unum solum Deum esse credimus. Sic repellit unitas essentiae Dei, relativorum consequentiam. Considerandum quoque est quomodo relationum pluralitas obviet unitatis consequentiae; si prius posuerimus aliqua ex his, in quibus nulla obsistit oppositio. Dicimus unum Deum esse Patrem, et esse Filium, et esse Spiritum sanctum, et unum eundemque Deum esse, sive singuli, sive bini, sive tres simul dicantur. Si ergo Deus est aeternus, propter unitatem Deitatis, ex necessitate sequitur quia aeternus est Pater, aeternus est Filius, aeternus est Spiritus sanctus. Et quoniam sive singuli, sive plures simul, sunt unus Deus; non est nisi unus aeternus. Similis consequentia, si Deus dicitur creator, sive justus, sive aliquid aliorum, in quibus nulla praedicta intelligitur relatio.

CAPUT III.

Quomodo unitatis Dei consequentiam restringat relatio.

Videamus nunc quomodo hanc unitatis Dei consequentiam restringat relatio. Dicimus enim quia Deus est Pater. Quoniam ergo unus est Deus Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, exigit unitas Dei ut Filius sit Pater, et Spiritus sanctus sit Pater; sed obviat relatio quae prohibet Filium aut Spiritum sanctum esse

Patrem. Quippe nec natura permittit, nec intellectus capit existentem de aliquo esse de quo existit; aut de quo existit, esse existentem de se. Existit autem Filius et Spiritus sanctus de Patre; quare non potest Filius aut Spiritus sanctus esse Pater, quamvis Deus sit Pater, et unus idemque Deus sit Pater et Filius et Spiritus sanctus. Idipsum cognoscitur, si dicitur Deus esse Filius: vult enim unitatis Dei consequentia, ut et Pater, et Spiritus sanctus sit Filius. Sed Pater, de quo est Filius, non potest esse qui de se est; Spiritus vero sanctus, qui existit de Patre procedendo, non est ille qui est de Patre nascendo. Item: Cum dicitur, Deus est Spiritus sanctus; requirit unitas praedicta Patrem quoque et Filium esse Spiritum sanctum; sed nec Pater, de quo est Spiritus sanctus potest ille esse qui de se est; nec Filius, qui existit de Patre nascendo, est ille qui de eodem **51** Patre est procedendo, id est Spiritus sanctus. Cum autem apparebit quia Spiritus sanctus est de Filio, tunc quoque palam erit quia propter hoc nequit esse Filius Spiritus sanctus, et Spiritus sanctus Filius. Consideremus adhuc quomodo supradictae oppositiones obsistant consequentiae praedictae unitatis: Deus est de Deo. Hoc ergo semel accepto, quoniam idem Deus est Pater et Filius et Spiritus sanctus; sequitur secundum hanc identitatem ut Deus Pater sit Deus de Deo, et Deus de quo est Deus; et similiter Filius, Deus de Deo, et Deus de quo est Deus; et eodem modo Spiritus sanctus. Verum quaerere utrum unusquisque sit Deus de quo est Deus, non est aliud quam considerare utrum singulus quisque sit Deus de Deo. Non enim potest de Deo Deus esse, nisi Pater aut Filius aut Spiritus sanctus; et nisi de Patre aut de Filio aut de Spiritu sancto. Inspiciamus ergo utrum unusquisque sit Deus de Deo, et patebit utrum sit singulus quisque Deus de quo est Deus.

Sed Pater non potest esse de Deo, propter praedictam oppositionem. Cum enim non sit Deus nisi aut Pater aut Filius aut Spiritus sanctus, aut duo ex his, aut tres simul; non potest esse Deus Pater de Deo, nisi aut de Patre, hoc est de seipso, aut de Filio, aut de Spiritu sancto, aut de duobus, aut de tribus. De seipso non potest esse; quia existens de aliquo, et de quo existit non potest idem esse. De Filio non est; quia Filius est de ipso: et ideo non potest esse de Filio. De Spiritu sancto non est, quia de illo est Spiritus sanctus; nec valet esse ille qui de se est. De duobus vel tribus simul nequit esse Pater, propter eandem oppositionis rationem. Filium vero Deum necesse est esse de Patre Deo, quia Pater non est de illo; de Filio vero, hoc est de seipso esse nequit; non est idem existens de aliquo, et de quo existit. Utrum autem sit de Spiritu sancto, aut Spiritus sanctus de illo post monstrabitur. Sed prius dicemus de Spiritu sancto si secundum consequentiam praedictam sit de Patre, et de seipso. De Patre quidem necesse est eum esse; quia nulla obviat oppositio: non enim est Pater de illo. De seipso vero impossibile est eum esse; quia non potest existens de aliquo, et de quo est, idem esse. In his omnibus nihil obviat consequentiae unius identitatis, nisi aliqua de supradictis oppositio. Quod vero in his cognoscitur, in omnibus, quae de Deo dicuntur, immutabiliter evenire necesse est.

CAPUT IV .

Cum Filius non sit de Spiritu sancto, ipse Spiritus ex Filio procedit.

Nunc quaerendum est per supradictas irrefragabiles rationes, utrum Filius sit de Spiritu sancto, aut Spiritus sanctus de Filio. Dico quia sicut, per supradictam rationem, aut Pater est de Filio, aut Filius de patre: et similiter aut est de Spiritu sancto Pater aut Spiritus sanctus de Patre; ita est aut Filius de Spiritu sancto, aut Spiritus sanctus de Filio. Quod qui negat, neget etiam necesse est unum solum Deum esse; aut Filium Deum esse; aut Spiritum sanctum Deum esse; aut Deum esse de Deo, quia ex his sequitur quod dico. Amplius: Non est Filius aut Spiritus sanctus de Patre, nisi de Patris essentia, quae una est illi cum Filio et Spiritu sancto. Cum ergo dicitur quia Filius est de Deo Patre; si idem Deus est Pater et Spiritus sanctus, sequitur, secundum unitatem Deitatis, ut sit etiam de Spiritu sancto. Eodem modo: Quando confitemur Spiritum sanctum esse de Deo Patre; si idem Deus est, Pater et Filius, sequitur secundum eandem Deitatis unitatem, ut sit et de Filio. Ex his igitur aperte cognoscitur quia aut Filius est de Spiritu sancto, aut Spiritus sanctus de Filio; quoniam utrumque nequit esse verum aut falsum. Necesse est ergo Spiritum sanctum esse de Filio; si potest monstrari Filium non esse de illo. Nam si quis dicit non sequi Filium esse de Patre et de Spiritu sancto, idcirco quoniam unus est Deus, Pater et Spiritus sanctus; etiamsi non opponitur aliud, aut Spiritum sanctum esse de Patre et Filio, quoniam unus est Deus Pater et Filius; quamvis non sit Filius de Spiritu sancto: consideret, quia cum est Deus de Deo, aut est totus de toto, aut pars de parte, aut totus de parte, aut pars de toto. Sed Deus nullam habet partem: impossibile igitur est ut sit Deus de Deo, aut ut totus de parte, aut ut pars de toto, aut ut pars de parte. Necesse est igitur ut, si est Deus de Deo, totus sit de toto. Cum ergo Filius dicitur esse de Deo qui est Pater et Spiritus sanctus, aut alius totus

erit Pater, alius totus Spiritus sanctus, ut de toto Patre sit, et non de toto Spiritu sancto; aut si idem totus Deus est Pater et Spiritus sanctus: ex necessitate cum est de Deo toto, qui unus totus est Pater et Spiritus sanctus; est pariter de Patre et Spiritu sancto, si non repugnat aliud. Eodem modo, cum dicitur Spiritus sanctus esse de toto Deo, qui est Pater et Filius; aut alius totus erit Pater, alius totus Filius, ut sit de toto Patre, et non de toto Filio Spiritus sanctus; aut cum est de Patre Spiritus sanctus, non potest non esse de Filio; si non est Filius de Spiritu sancto. Nulla enim alia ratione potest negari Spiritus sanctus esse de Filio.

Dicet aliquis: Si quoniam unus Deus est Pater et Spiritus sanctus, cum Filius est de Patre, sequitur eum esse de Spiritu sancto; aut cum Spiritus sanctus est de Patre, quia idem Deus est Pater et Filius, est etiam de Filio: cum Pater gignit Filium, necesse est eum gignere quoque Spiritum sanctum; quia unus idemque Deus est Filius et Spiritus sanctus. Et cum Spiritus sanctus procedit de Patre, propter eandem unitatem Deitatis Filii et Spiritus sancti, procedit et Filius de Patre ita sicut Spiritus sanctus. Si vero unitas Dei in Filio et Spiritu sancto non illam habet vim consequentiae, ut uterque similiter sit genitus et procedens, videtur quod non ex eo quod unus Deus est Pater et Spiritus sanctus sequitur Filium esse de Spiritu sancto, aut Spiritum sanctum esse de Filio; quoniam idem Deus est Pater et Filius, ut dicis. Ad quod ego:

Habent utique a Patre esse Filius et Spiritus sanctus, sed diverso modo; quia alter nascendo, alter procedendo, ut alii sint per hoc ab invicem, ut dictum est. Et ideo, cum nascitur unus, non potest cum eo nasci ille, qui per hoc est alius ab eo, quia non similiter nascitur, sed procedit, et cum unus procedit;

nequit ille simul procedere, qui per hoc est alius ab illo, quia non similiter procedit, sed nascitur. Et ideo non habet hic unitas illam vim consequentiae; quia pluralitas obviat, quae ex nativitate nascitur et processione. Nam et si per aliud non essent plures Filius et Spiritus sanctus, per hoc solum essent diversi. Cum autem dico ex eo quia Pater unus Deus est cum Filio aut cum Spiritu sancto, sequi Filium esse de Spiritu sancto, aut Spiritum sanctum esse de Filio: nulla ibi pluralitas generatur, quae unitatis obviet consequentiae; quia non utrumque dico esse, sed alterum tantum. Omnimoda igitur et inexpugnabili necessitate concluditur, quia si vera sunt quae supra dixi nos pariter cum Graecis credere, aut Filius est de Spiritu sancto, aut Spiritus sanctus est de Filio. Quod autem Filius non sit de Spiritu sancto, palam est ex catholica fide. Non enim est Deus de Deo, nisi aut nascendo, ut Filius; aut procedendo, ut Spiritus sanctus. Filius autem non nascitur de Spiritu sancto: si enim nascitur de illo, est filius Spiritus sancti, et Spiritus sanctus est pater ejus; sed alter alterius nec pater, nec filius est. Non ergo nascitur de Spiritu sancto Filius; nec minus apertum est quia non procedit de illo. Esset enim spiritus ejusdem Spiritus sancti. Quod aperte negatur, cum Spiritus sanctus dicitur et creditur spiritus Filii. Non enim **52** potest esse spiritus sui spiritus. Quare non procedit Filius de Spiritu sancto. Nullo ergo modo est de Spiritu sancto Filius. Sequitur itaque inexpugnabili ratione Spiritum sanctum esse de Filio, sicut est de Patre.

CAPUT V .

*Evincitur Spiritum sanctum hoc, quod est, habere a Patre;
contra quemdam episcopum Graecis faventem.*

Forsitan negabunt Graeci Spiritum sanctum esse Deum de Deo, sicut est Filius Deus de Deo; quoniam probamus per hoc illum esse et procedere de Filio; nec est positum in illo symbolo, in quo reprehendimur ab illis addidisse processionem ejus de Filio. Sed qui hoc putat, negat aut Patrem esse Deum, de quo est Spiritus sanctus; aut Spiritum sanctum esse Deum, qui est de Patre; aut hoc ipsum quod est Spiritus sanctus esse de Patre. At Patrem non esse Deum, aut Spiritum sanctum, nullus suscipit Christianus. Videamus igitur utrum hoc ipsum quod est essentialiter Spiritus sanctus, sit de Patre: quod quemdam episcopum, Graecis forsitan faventem, in Barensi civitate sensi nolle sentire. Nam si non est hoc ipsum de Patre, quod est: cum sit unus idemque Deus, qui Pater; inveniri nequit unde sit alius a Patre. Non enim inde alius est, quia Pater habet Filium, et Spiritus sanctus non habet Filium. Per hoc enim probari possunt quia alii sunt ab invicem; non tamen haec est causa ut diversae sint personae. Quippe si duo sint homines, quorum alter habeat filium, alter non, quamvis per hoc ostendi possint esse diversi; non tamen ob hoc alii sunt ab invicem, quia quoquomodo se habeant in habendo et non habendo filium, diversitatem tamen non amittunt. Ita in Patre et Spiritu sancto, non quia alius Filium habet, alius non habet, idcirco sunt diversi; sed quoniam diversi sunt, ideo nihil prohibet eos in habendo et non habendo Filium esse dissimiles. Similiter responderi potest, si ideo dicitur alius, quia non ab alio procedit Spiritus sanctus, sicut ipse procedit a Patre. Quippe,

ut secundum illos loquar qui negant Spiritum sanctum de Filio procedere, sicut non est haec causa, quia Spiritum sanctum Filius de se procedentem non habet, sicut Pater; ut alius sit a Patre (sequeretur enim ut si Spiritus sanctus procederet de Filio, Filius non esset alius a Patre), ita per hoc non est Spiritus sanctus a Patre alius, quia non habet Filium, aut Spiritum sanctum de se procedentem, sicut Pater. Et quemadmodum Filius non ideo est alius a Patre; quia Patrem habet, et Pater non habet patrem, (si enim Pater haberet patrem, alius tamen esset a Filio) ita Spiritus sanctus, quia de aliquo procedit, et Pater a nullo, non propter hoc est alius a Patre; quia si Pater de aliquo procederet non minus tamen esset alius a Patre, de quo procedit. Palam igitur est quia non ideo est Spiritus sanctus alius a Patre, quia non habet Filium, aut Spiritum sanctum de se procedentem, sicut Pater; nec quia de aliquo procedit, et Pater de nullo. Sed neque per hoc intelligi potest esse a Patre alius, quia Spiritus est Patris; si de illo non habet esse. Potest enim intelligi aliquis alius ab aliquo, priusquam sit illius; quamvis alicujus nequeat esse, nisi sit alius: ut cum dicitur homo dominus alicujus, aut homo alterius hominis, prius intelligitur alius ab illo , cujus esse dicitur, quam sit ejus dominus vel homo. Sic itaque, si Spiritus sanctus non est de Patre, nihil prohibet eum intelligi prius alium ab illo, quam sit illius. Quare non facit illum alium esse a Patre hoc quia Spiritus ejus est: si per hoc non habet ut sit alius ab illo, per hoc quod est Spiritus illius; sicut Filius per hoc est alius a Patre, per quod est Filius ejus: quod non est aliud nisi quia de ipso existit nascendo . Videatur itaque quod Spiritus sanctus non sit per aliud a Patre alius, nisi quia ab illo habet esse quod est; quamvis alio suo modo, quam Filius. Investigemus tamen hoc diligentius. Utique aut postquam fuit

Spiritus sanctus hoc quod est, contigit illi alium esse a Patre, aut in existendo habet unde alius est. Contingit enim aliquem esse quod est, priusquam sit alius; et contingit aliquem alium in existendo fieri: prius autem quemquam esse alium, quam sit hoc quod est, non est possibile. Namque primus homo, priusquam de illo esset homo aliquis, erat ipse homo, sed non erat alius: cum vero primum exstitit de illo aliquis; et ille de quo exstitit postquam fuit, factus est alius; et qui de illo exstitit, simul habuit et esse, et alium esse. Aut ergo Spiritus sanctus, sicut dixi, postquam fuit, factus est a Patre alius; aut habet in existendo propter quod alius dicitur. Sed si postquam fuit, contigit illi alium esse a Patre; cum non sit alia persona, nisi quoniam alius est ab illo, non fuerunt illae semper tres personae; quia ista non semper fuit, sicut non semper fuit Spiritus sanctus alius a Patre. Quoniam itaque falsa sunt haec: patet quia in existendo habet unde alius est. Esse autem nequit nisi aut ex aliquo, sicut Filius; aut ex nullo, sicut Pater. Quod si ex nullo quemadmodum Pater existit; aut ita existit unusquisque per se, ut neuter ab altero quidquam habeat; et sunt duo dii, Pater et Spiritus sanctus: aut quoniam unus Deus sunt, si uterque de nullo est, penitus nihil inveniri valet in fide Christiana, unde sint ab invicem alii; sed unus idemque est Pater, et Spiritus sanctus, et una persona: quae vera fides abhorret. Non est ergo verum Spiritum sanctum a nullo esse. Si autem est ab aliquo, non est nisi ex Deo qui est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; sed a seipso nequit esse, quoniam nulla persona a seipsa potest existere. Quare si quis eum negat esse a Filio, negare nequit illum a Patre esse. Si quis autem dicit quia licet non habeat esse de Patre; tamen per processionem alius potest intelligi. Ad hoc quoque respondendum arbitror, ne possit aliquid in hac quaestione

nostrae objici assertioni, cui nostra responsio non obviet: nec miretur aliquis me tantum in hoc immorari, quoniam non parvae auctoritatis erat ille inter suos, quem sensi non sentire Spiritum sanctum hoc, quod est, habere ex Patre; nec tunc habui opportunitatem respondendi.

CAPUT VI .

Spiritum sanctum, nisi esse a Patre habeat, non posse intelligi alium esse ab eo, per missionem seu processionem.

Qui ergo Spiritum sanctum dicere vult ex sola processione alium esse a Patre, licet non sit ex illo, intelligit aut idipsum esse procedere de Patre solummodo, quod est mitti vel dari a Patre: ut cum mittit vel dat eum Pater, tunc tantum procedat a Patre, aut hoc esse procedere, quod est de Patre; sed si idem est procedere, quod est dari vel mitti, procedit pariter a Filio sicut a Patre Spiritus sanctus; quoniam ab illo similiter mittitur et datur. Item: Si non aliud Spiritui sancto procedere, quam mitti vel dari; non est alius a Patre, nec procedit a Patre, nisi cum datur vel mittitur: quod nemo, puto, intelligit. Semper enim est alius a Patre Spiritus sanctus, etiam ante creaturam; non autem datur, vel mittitur, nisi creaturae; nec tamen dicendum est quod accidat ei dari, vel mitti. Nam cum ipse sit ubique et immutabilis, accipienti quidem accidit aliquid, quia circa illum fit quod prius non erat, et abesse potest; circa Spiritum sanctum vero nihil fit quod prius non erat. Cum enim caecus in luce non sentit lucem, non magis nec minus habet aliquid lux; et si depulsa caecitate sentiat caecus lucem,

circa illum fit motus, non circa lucem. Patet itaque non esse Spiritum **53** sanctum alium a Patre per sic intellectam processionem, ut non sit aliud illi procedere quam dari vel mitti. Est ergo patens eum per processionem habere esse de Patre; et per hoc alium esse a Patre, sicut Filius non per aliud est a Patre alius quam per hoc quia de illo existit. Est igitur Deus de Deo, et procedit de Deo; quia et ipse est Deus, et Pater Deus, de quo est et procedit. At si dicimus duas Spiritus sancti posse nominari processionem: unam, quando existit de Patre; alteram, quando datur vel mittitur. Non puto hoc esse negandum, si unaquaeque in suo sensu intelligitur. De illa quippe processione, qua datur vel mittitur, non incongrue Dominum sic dixisse intelligimus: *Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis, et nescis unde veniat, aut quo vadat* (**Joan. III, 8**). Sic enim hoc potuisse dici videtur: *Nescis unde procedit, aut quo recedat*. Cum enim datur, quasi de occulto venit et procedit; cum vero subtrahitur, velut ad occultum vadit, et recedit. De hac processione potest dici quia idem illi est procedere, quod mitti.

CAPUT VII .

Spiritus sancti processio de Patre importat ejus processionem de Filio.

Sive igitur non procedat, nisi existendo de Patre; sive nonnisi cum datur, aut mittitur, et procedit ad sanctificandam creaturam; sive utroque modo procedat, sequitur ut procedat de Filio. Si enim est de Patre, Deus est de

Deo: unde probatur, ut dictum est, esse quoque de Filio et procedere. Ab illo namque procedit de quo est, et de illo existit a quo procedit. Si vero tunc tantum procedit, cum mittitur vel datur, procedit a Filio, a quo datur et mittitur. Quod si utroque modo procedit, pariter utroque modo procedere cognoscitur a Filio. Ecce videmus Spiritum sanctum esse Deum de Deo, et procedere de Deo; quod non est positum in praefato symbolo: si ergo ideo negant eum esse et procedere de Filio, quia ibi tacetur, negent similiter eum esse de Deo et procedere, quod ibidem non dicitur. Aut si hoc diffiteri nequeunt, non timeant confiteri nobiscum Spiritum sanctum esse et procedere de Filio; quoniam hoc in eodem symbolo non inveniunt. At dicent: Satis ibi significatur quia est et procedit de Deo, cum dicitur quia a Patre procedit, quoniam Pater est Deus: et nos similiter dicimus quia aperte monstratur procedere de Filio, cum dicitur procedere de Deo, quia Filius est Deus. Interrogo enim utrum ideo intelligendus sit Spiritus sanctus esse de Patre, quia de Deo est; aut idcirco esse de Deo, quia est de Patre. Licet enim invicem alterum altero probetur (si enim est de Patre, est de Deo; et si est de Deo, est de Patre; quoniam nulla supradicta obviat relatio): non tamen similiter invicem sunt alterum alterius causa. Nam si esse Spiritum sanctum de Patre, est causa ut sit de Deo; cum dicitur esse de Patre, non est intelligendum quod sit de hoc, quod Pater est Deus, id est de divina essentia; sed de hoc quod Deus Pater est, id est de hoc unde refertur ad Filium. Erit igitur divina essentia in Spiritu sancto, non de deitate Patris, sed de relatione: quod stultissimum est dicere. Quamvis et si hoc velit aliquis accipere, non minus sequitur Spiritum sanctum de Filio quam de Patre procedere. Nempe nulla relatio est Patris sine

relatione Filii, sicut nihil est Filii relatio sine Patris relatione. Si ergo altera nihil est sine altera, non potest aliquid de relatione Patris esse sine relatione Filii. Quare sequitur Spiritum sanctum esse de utraque, si est de una. Itaque si est de Patre secundum relationem, erit similiter et de Filio secundum eundem sensum. Verum quia nemo tam insipiens est qui hoc opinetur, credendum et confitendum est ideo de Patre Spiritum sanctum esse, quia est de Deo. Non autem magis est Pater Deus quam Filius; sed unus solus verus Deus, Pater et Filius. Quapropter si Spiritus sanctus est de Patre quia est de Deo qui Pater est, negari nequit esse quoque de Filio, cum sit de Deo qui est Filius.

CAPUT VIII .

Spiritus sanctus procedit de Patre et Filio, quia procedit de solo vero Deo, qui Pater est et Filius.

Consideremus etiam quod Dominus dicit in Evangelio. Ait enim: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et, quem misisti, Jesum Christum* (**Joan. XVII, 3**). Aut ergo ita intelligendus est iste solus verus Deus, ut cum nominamus solum Patrem, non significetur ille solus verus Deus, neque quando nominamus solum Filium; sed tunc solummodo intelligatur iste solus verus Deus, quando simul dicimus Patrem et Filium. Aut solus verus Deus intelligitur, cum nominamus solum Patrem, aut solum Filium; at si solo Patre nominato, aut solo Filio, non intelligitur solus verus Deus sine abiectione nominis alterius, non est Pater

perfectus Deus, neque Filius perfectus Deus; sed est Deus compositus ex Patre et Filio. Sed credimus Patrem esse perfectum, et solum verum Deum et Filium similiter perfectum et solum verum Deum. Cum ergo nominamus Patrem solum aut Filium, non aliud intelligimus, excepta relatione qua referuntur ad invicem, quam solum verum Deum et eundem quem in utriusque prolatione cognoscimus. Itaque cum dixit Dominus: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et, quem misisti, Jesum Christum (Joan. XVII, 3)*; si addidisset, dicens: *Et de hoc solo vero Deo procedit Spiritus sanctus*, quis auderet separare Filium ab illa processione, cum ille solus verus Deus non magis aut minus sit Pater quam Filius? Quapropter si idem solus verus Deus intelligitur, cum solus Pater dicitur aut Filius et cum ambo simul nominantur: quid apertius quam quia de solo vero Deo, qui Pater est et Filius, procedit Spiritus sanctus, cum dicitur a patre procedere? Quare sicut intelligeretur de Filio procedere, si idem Filius dixisset de solo vero Deo illum procedere, quando dixit se et Patrem solum verum Deum esse; ita cum dicit eum de Patre procedere, absque dubio significat eum de se procedere.

CAPUT IX

Missio Spiritus in nomine Filii et a Filio confirmat Processionem ejus de Filio.

Dicit etiam Dominus: *Paraclitus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo (Joan. XIV, 26)*. Et

rursum: *Cum autem venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre (Joan. XV, 26)*. Quid ergo intelligendum est, cum dicit: *Quem mittet Pater in nomine meo*? an quia Spiritus sanctus habebit nomen ejus, ut, cum mittet Pater Spiritum sanctum, idem sit quod mittere Filium? Sed quod ait: *Quem ego mittam vobis a Patre* non recipit hunc sensum; quia eundem ipsum Spiritum sanctum, quem mittit Pater, mittit et Filius; neque mittit Filius Filium. Denique nusquam legimus, et omnino negamus Spiritum sanctum esse Filium. Quid itaque est: *Quem mittet Pater in nomine meo*, nisi, quem Pater mittet, Filius quoque mittet? Sicut cum dicit: *Quem ego mittam a Patre*, non est aliud quam ego mittam et Pater. Filius namque est nomen illius qui dicebat: *Mittet Pater in nomine meo* **54** Non est ergo aliud: *Mittet Pater in nomine meo* nisi, *mittet Pater in nomine Filii*. Quid igitur est, *mittet Pater in nomine Filii*, nisi, *mittet Pater*, tanquam si mittat Filius, ut in missione Patris, missio intelligatur Filii? Quod vero ait: *Quem ego mittam vobis a Patre*, quomodo intelligendum est? Utique a quo eum mittit Filius, ab eo mittitur. Mittit autem eum a Patre: ergo a Patre mittitur. Sed ille mittit a quo mittitur: Pater itaque mittere intelligitur, cum Filius dicit: *Ego mittam a Patre*. Quid est ergo, *Ego mittam a Patre*, nisi, Ego mittam tanquam si Pater mittat, ut una et eadem sit missio mea et Patris? Cum itaque Filius tanta diligentia ostendat unam esse missionem Patris et suam; ut nec Pater mittat, nisi cum Filius mittit; nec Filius mittat, nisi cum mittit Pater: quid vult significare, aut quid intelligi, nisi quia non aliter se habeat ad Patrem Spiritus sanctus, et aliter ad Filium; nec magis est unius quam alterius? Quamobrem nimis difficile, imo impossibile est, ostendere quomodo non procedat ab utroque. Unde enim est

Filio simul cum Patre dare vel mittere Spiritum sanctum, et hunc esse utriusque; si simul non est de utroque? Cur enim magis dat Filius Spiritum sanctum, quam Spiritus sanctus Filium? Aut cur magis Spiritus sanctus est Filii, quam Filius Spiritus sancti, nisi quia Filius non est ita de Patre simul et de Spiritu sancto, sicut Spiritus sanctus est de Patre simul et de Filio? Si ergo Spiritus sanctus non est de Filio, non detur a Filio, nec dicatur esse Filii: sicut Filius non datur a Spiritu sancto, nec dicitur esse Spiritus sancti; quoniam non est de Spiritu sancto. Si autem dicunt quia Spiritus sanctus mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam: *Et nunc Dominus Deus misit me, et Spiritus ejus* (**Isai. XLVIII, 16**), hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, qui Patris et Spiritus sancti una voluntate et dispositione mundum redempturus in mundo apparuit.

Quaero tamen ab his qui negant Spiritum sanctum esse et procedere de Filio, quomodo intelligant eum sic esse Spiritum Filii, ut Filius tanquam suum Spiritum illum mittat? An putant quia Pater dedit Filio Spiritum sanctum suum tanquam a se non habenti? Aut enim habet a se aut ab alio. Sed ab alio non potest habere, nisi a Patre. Accepit igitur a Patre, a quo habet; et dedit ei Pater Spiritum sanctum, ut a se non habenti. Hic ostendant, cum aequales sint Pater et Filius et Spiritus sanctus, et unusquisque sibi sit sufficiens, quae fuit causa, vel quae indigentia Filii, ut Pater daret ei Spiritum suum, magis quam Spiritui sancto Filium suum. Non negamus hoc modo habere Filium Spiritum sanctum a Patre; quia a quo habet esse, ab eo habet ut de se Spiritum existentem habeat sicut Pater; quoniam idem esse est Patris et Filii. Non est enim idem a Patre accipere essentiam, de qua

procedit Spiritus sanctus, et accipere a Patre Spiritum sanctum. Cum enim dicitur habere a Patre essentiam, de qua Spiritus sanctus procedit, nulla monstratur indigentia Filii. Cum vero dicitur quia Filius accipit a Patre Spiritum sanctum, quem de se non habet sicut Pater, videtur significari Filius quasi minus aliquid habere quam habeat Pater; et velut ad supplementum ei dari Spiritum sanctum. Sed non apparet cur magis egeat Filius Spiritu sancto, quam Spiritus sanctus Filio. Si enim responderetur ad hoc datum esse Spiritum sanctum Filio, ut cum ipse quoque cum Patre daret eundem Spiritum sanctum, pars illi cum Patre gratia imputaretur: terrena est haec opinio, et longe ab intellectu divinitatis extranea, ut tanquam homo homini, Deus Deo quasi indigenti subveniat. Namque si dat Pater Spiritum sanctum Filio, dat Deus Deum Deo. Pater enim Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, et unus idemque Deus. Non autem intelligimus Deum a Deo Deum accipere; nisi hoc dicatur, cum Deus est de Deo ut Filius et Spiritus sanctus. Dicitur ergo Spiritus sanctus Filii Spiritus, non ob aliud nisi quia ex ipso est

CAPUT X.

Eadem processio probatur ex Christi insufflatione in apostolos.

Post Resurrectionem legimus quia insufflavit Dominus in discipulos suos, et ait illis: *Accipite Spiritum sanctum* (**Joan. XX, 22**). Quid sibi vult ista insufflatio? Scimus enim quia

flatus ille, qui de ore ejus tunc processit, non erat Spiritus sanctus. Non ergo credimus illam insufflationem sine aliquo mysterio factam esse. Quid igitur rectius hic intelligi potest, aut aptius, quam hoc ideo illum fecisse ut intelligeremus Spiritum sanctum de illo procedere? Ac si diceret: Sicut videtis hunc flatum per quem vobis Spiritum sanctum, sicut sensibilibus insensibilia significari queunt, significo de intimo corporis mei et de persona mea procedere; ita scitote Spiritum sanctum, quem vobis per hunc flatum significo, de secreto deitatis meae et de mea persona procedere. Unam enim personam Verbi et hominis, et in ea duas naturas, divinam scilicet et humanam, credimus et confitemur. Sed dicent forsitan: Flatus utique ille non erat de substantia humana, et tamen quasi suum illum emittebat. Quapropter docemur per hujusmodi Spiritus sancti dationem, quia cum dat Filius Spiritum sanctum dat et mittit suum spiritum; sed non de suae divinitatis essentia. Dicant igitur, si qui hoc opinantur, quia sicut flatus non est humana natura, cum emittitur ab homine; ita Spiritus sanctus non est divina substantia, cum datur vel mittitur a Deo Filio: quod nullus confitetur Christianus. Dicant etiam cum audimus : *Verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum (Psal. XXXII, 6)*, si ibi non negant intelligendum per spiritum oris Domini, Spiritum sanctum; non illum esse de essentia Domini, cujus oris spiritus dicitur; quia spiritus qui ex ore solet hominum procedere, non est de substantia illius de cujus ore procedit. Quod si non audeat dicere, spiritum scilicet Dei non esse de essentia Dei, et per verba rerum sensibilibus, id est per spiritum oris, intelligunt Spiritum sanctum de secreto ejus essentiae procedere, cujus oris spiritus dicitur: fateantur etiam eundem Spiritum sanctum de illius essentia

procedere, cujus labiorum spiritus dicitur. Legimus enim in propheta de Christo quia *spiritu labiorum suorum interficiet impium (Isai. XI, 4)*. Aut ergo ostendant diversitatem inter spiritum oris et spiritum labiorum, quod fieri nequit; aut pariter concedant Spiritum sanctum procedere de illo cujus oris, et de illo cujus labiorum spiritus designatur. At si dicunt nequaquam per spiritum labiorum ibi intelligi Spiritum sanctum debere, sed verba praedicationis ejus quae ex isto aereo spiritu humano in ore formavit; quia verbis suis interficit impium, cum docendo ab homine avertit impietatem: Non utique hoc faciunt verba sensibilia; et iste sensibilis spiritus, sed Spiritus sanctus, de quo dicit Deus per prophetam: *Auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et Spiritum meum ponam in medio vestri. (Ezech. XXXVI, 26)*. Spiritus ergo sanctus interficit impium, cum cor ejus convertit ab impietate ad pietatem. Quod si intelligimus in illo impio Antichristum, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, non puto quod aliquis tantum attribuat virtutem illam spiritui vocis humanae, quantum spiritui divino. Si ergo Spiritus sanctus intelligitur in his dictis, cum pariter dicatur spiritus oris Domini, cujus *verbo coeli firmati sunt*, id est Patris, et spiritus oris Domini Jesu, et spiritus labiorum ejus; non apparet cur magis intelligi debeat procedere de ore Patris, quam de ore Filii. Et si per os Patris intelligimus essentiam Patris, non enim est aliud os ejus quam essentia ejus, ut sicut verbum Domini est essentia ejus, ita spiritus oris ejus non sit nisi de essentia ejus: quid apertius quam, sicut spiritus oris Patris est de essentia Patris et procedit, ita **55** spiritus oris et labiorum Filii, de Filii essentia sit et procedat? Puto enim quia nemo intelliget simpliciter, ubi dictum est: *Verbo Domini coeli*

firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum (Psal. XXXII, 6): verba transitoria, et spiritum qui de hoc aere assumptus per loquentis os emittitur. Sed quomodocunque hoc aliquis exponere conetur, sufficit quod in illa insufflatione Domini in discipulos, cujus feci mentionem, factum est ad significandum quia de ejusdem personae secreto procedat ille Spiritus quem dabat, de cujus occulto Spiritus ille procedebat, quem insufflabat. Denique, cum Scriptura divina significat aliquid secretum per sensibilibus similitudines; non per omnia quae significant et quae significantur, similia possunt esse: non enim hoc esset similitudo, sed identitas, nisi forte quis dicere voluerit illam insufflationem ita simpliciter esse factam a sapientia Dei, sine omni spirituali significatione Dei. Sed neminem puto ita insensatum, ut hoc sentiat.

CAPUT XI

Eadem processio arguitur ex verbis Christi: Ille de meo accipiet

Item Filius dicit de Spiritu sancto: *Non enim loquetur a semetipso; sed quaecunque audiet, loquetur (Joan. XVI, 13).* Quid est, *Non loquetur a semetipso* nisi ab alio habebit quod loquetur? Et quid est, ab alio habebit quod loquetur, nisi: ab alio habebit scientiam eorum quae loquetur? Unde postquam dixit: *Non loquetur a semetipso*, addidit: *Sed quaecunque audiet, loquetur.* Quid est audire Spiritui sancto nisi quasi discere? Et quid est discere, nisi scientiam accipere? Si ergo scientia ejus non est aliud nisi essentia ejus, ab illo habet

essentiam a quo audit ea quae loquitur et quae docet; quoniam idem est illi loqui quod docere. Non audit autem, neque habet essentiam ab alio nisi aut a Patre, aut a Filio . Verum si habet esse a Patre, secundum supradictam rationem, habet etiam a Filio . Unde et idem Filius dicit: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis (ibid., 14)*. Quippe quid est aliud hoc dicere quam a me audiet, hoc est a me sciet quod annuntiabit vobis? Cum dixit: *Quaecunque audiet, loquetur*, non determinavit a quo audiet. Cum vero ait: *De meo accipiet*, ne quis soli Patri attribuat quod ab alio audit; aperte se esse, a quo sicut a Patre, scientiam sive essentiam accipiat, demonstrat. Sicut enim, cum dicitur: *Non loquetur a semetipso; sed quaecunque audiet, loquetur et annuntiabit vobis*, significatur ab eo esse et procedere, a quo audit. Ita, cum profert Filius: *De meo accipiet et annuntiabit vobis*, palam ostendit eum de suo, hoc, de essentia sua essentiam habere et procedere. Quod enim divina essentia non est, sub Spiritu sancto est; nec ipse accipit aliquid de hoc, quod sub se est. Quare cum Filius dicit: *De meo accipiet*, non aliud ibi suum significat quam suam essentiam.

CAPUT XII .

Urgentur ad idem verba alia Christi: Nemo novit Filium nisi Pater, etc.

Illud forsitan, quod dixit Filius: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis (Joan. XVI, 14)*, aliter conabuntur

intelligere quam ego exposuerim. Sed quid dicent, ubi ait: *Nemo novit Filium nisi Pater; neque Patrem quis novit, nisi Filius, aut cui voluerit Filius revelare?* (**Matth. XI, 27.**) Audimus quia nemo novit Patrem, aut Filium, nisi Pater, aut Filius, et cui revelat Filius. Non dicit autem, nemo quasi nullus homo, sed ac si diceret, nullus omnino. Quippe si hoc intelligerit, non adderet *nisi Pater*; quia Pater non est homo. Et cum ait: *Neque Patrem quis novit* in hac monosyllaba dictione videlicet, *quis*, non magis intelligitur humana, quam quaelibet persona. Omnino igitur nullus habet hanc notitiam, nisi Pater et Filius, et cui Filius idem revelat. Aut itaque Spiritus sanctus non cognoscit Patrem et Filium, quod impium est opinari; aut Filius revelat ei sui et Patris scientiam, quae non est aliud quam ejusdem Spiritus sancti essentia. Quod si dicunt quia licet Filius, quantum ad pronuntiationem attinet, nullum ad hanc admittat notitiam, nisi se et Patrem, et cui ipse revelat; non tamen Spiritum sanctum aut ab illa separatum, aut illam a Filio accipere fatendum est; quoniam Pater et Filius non se cognoscunt, nisi per hoc quod unum sunt cum Spiritu sancto. Et ideo, cum ait Patrem et Filium invicem se nosse, intelligendus est simul Spiritus sanctus; et cum revelat Filius, non Spiritui sancto, sed creaturae revelat. Si inquam, hoc dicunt, nos statim constanter inferimus. Ergo si ubi aperte veritas, secundum quod verba oris ejus pronuntiant, negat Spiritum sanctum nosse nisi revelante Filio Patrem et Filium: dicunt etiam non tantum nos verba attendere debere, quantum unitatem essentiae, quae una tribus et inseparabilis est; multo magis debemus hujus unitatis servare consequentiam, de qua supra locutus sum, cum eam nulla aut scripto, aut sensu negat auctoritas; nec profert aliquid, quod contrarium sit, aut aliquo modo repugnet. Eligant itaque

Graeci unum de duobus, si aperte volunt veritati resistere: aut, scilicet Spiritum sanctum non nosse Patrem et Filium, nisi revelante Filio; aut propterea quia in hoc per quod se cognoscunt Pater et Filius, unum sunt cum Spiritu sancto, quando ipsi dicuntur se nosse consequi ex necessitate ut in eadem notitia intelligatur Spiritus sanctis: nempe nihil est medium si nolunt hanc notitiam a Spiritu sancto, aut veritatem a verbis veritatis penitus abdicare. Quae utraque exsecratur vera confessio. Sic enim ait Veritas : *Nemo novit Filium nisi Pater; neque Patrem quis novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare?* (Matth. XI, 27.) Siquidem eligunt Spiritum sanctum nosse Patrem et Filium per revelationem Filii; habet a Filio nosse, quod non est aliud illi quam esse. Est igitur et procedit a Filio; quoniam ab illo procedit a quo est. Si autem dicunt, cum Pater et Filius dicuntur nosse se, quia essentia, per quam se noscunt, eadem est Spiritui sancto, consequi Spiritum sanctum ejusdem esse consortem notitiae: cum legunt illum a Patre procedere, de quo ait Filius: *Ego et Pater unum sumus*, confiteantur nobiscum, propter essentialem identitatem Patris et Filii, illum a Filio quoque proculdubio procedere.

CAPUT XIII .

Spiritus sanctus procedens a Filio non est eo posterior aut minor.

Si vero objicitur , cum dicimus Filium a Patre nasci, et Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere, quia quosdam

gradus et quaedam intervalla constituimus quasi Spiritus sanctus esse non possit, nisi Filius prius nascatur a Patre, ut posterior Filio sit Spiritus sanctus: et ideo rectius dici quod pariter sint a Patre, Filius nascendo, et Spiritus sanctus procedendo, ita ut nec Filius a Spiritu sancto sit, nec Spiritus sanctus a Filio, sicut splendor et calor pariter sunt de uno sole, nec splendor a calore est, nec calor a splendore; si, inquam, hoc aliquis nostrae objicit assertioni, respondemus: Nos nec gradus dignitatis ponimus in Deo, qui unus est; nec in existendo Filium de Patre, aut Spiritum sanctum procedere de Patre et Filio, intervalla in aeternitate, quae est extra omne tempus, statuimus. Similiter enim omnes Christianam fidem tenentes confitemur nec minorem, nec posteriorem Filium esse Patre; quamvis non nisi de illo **56** sit. Ita quoque nos qui dicimus Spiritum sanctum de Filio esse sive procedere nec minorem nec posteriorem eum Filio fatemur. Nempe quamvis splendor et calor de sole procedant, nec possint esse nisi sit ille de quo sunt; nihil tamen prius aut posterius in tribus, in sole scilicet, et splendore, et calore intelligimus: multo itaque minus, cum haec in rebus temporalibus ita sint, in aeternitate, quae tempore non clauditur, praedictae tres personae in existendo susceptibles intervalli possunt intelligi .

CAPUT XIV

Disparitas inter Filii ac Spiritus sancti processionem de Patre, et splendoris ac caloris processionem de sole.

Quod autem dicitur quia Filius et Spiritus sanctus sic possunt esse de solo Patre ut nec Filius sit de Spiritu sancto, nec Spiritus sanctus de Filio; sicut splendor et calor simul procedunt de uno sole, ut alter non sit de altero: non recte hoc nobis opponitur. Cum enim dicimus Filium de Patre esse, et Spiritum sanctum de Patre esse, Filium fatemur Deum, et Spiritum sanctum Deum esse de Patre Deo, et has tres personas unum solum Deum esse, et idipsum esse de eodem ipso. In sole vero non dicimus solem esse de sole, cum splendor aut calor est de sole; nec idipsum esse solem et quod est de sole; nec illa tria unum esse solem. Nam si sol et splendor unus essent sol, aut si sol et calor similiter unus sol essent, necesse esset aut splendorem esse de calore, cum esset de toto sole, qui idipsum esset quod calor; aut calorem de splendore esse, cum de sole haberet esse, qui non a splendoris differret essentia. Ponamus tamen Filium et Spiritum sanctum ita pariter esse de solo Patre sicut calor et splendor sunt de uno sole. Sed, si ita est, unde habent, qui hoc dicunt, quod Spiritum sanctum confitentur esse Filii, et Filium negant esse Spiritus sancti? Nam, sicut nulla ratio admittit ut calor sit splendoris, aut splendor caloris; ita non patitur veritas ut Spiritus sanctus magis sit Filii, quam Filius Spiritus sancti. Quapropter si negare non audent Spiritum sanctum esse Filii, negent Filium et Spiritum sanctum ita esse pariter de solo Patre, sicut sunt splendor et calor de uno sole. Quare, si hoc nobis objiciunt quod dixi de splendore et calore solis, nec cum illis nec contra nos est.

CAPUT XV .

Quod Graeci non recte dicant Spiritum sanctum procedere de Patre per Filium per quem sunt omnia; sed ipse procedat ex Deitate, quae una est Patris et Filii.

Sicut nobis dicitur, ne omnino separent Filium a Patris communione in hac Spiritus sancti processione, asserunt eum de Patre per Filium procedere. Sed hoc quomodo intelligi possit, non videtur; praesertim cum nusquam legant, unde hoc aperte probare queant. Nam, si hoc sibi suffragari existimant quod legimus de Deo: *Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia* (**Rom. XI, 36**), ut ex quo sunt omnia sit Pater et per quem Filius et in quo Spiritus sanctus: et inter omnia, quae sunt per Filium Spiritus sanctus intelligatur. Hoc quidem quod ex Patre sint omnia, et per Filium, et in Spiritu sancto, sine scrupulo accipimus; illud vero quod Spiritus sanctus sit inter omnia, quae sic esse dicit Apostolus, nimis est scrupulosum asserere. Impossibile namque est unam quamlibet de illis tribus personis inter illa omnia includere, et duas alias excludere. Quod si Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt inter omnia, quae sunt ex Patre, et per Filium, et in Spiritu sancto: et videat mens rationalis quanta sequatur confusio. Cum ergo dicit Apostolus: *Ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia*, intelligere debemus sine dubio omnia creata a Deo, quae ita sunt *ex ipso, et per ipsum, et in ipso*, sicut aliud ex alio, et per aliud, et in alio. Quidquid enim factum est, non est idem Deo, sed ab illo aliud. Spiritus autem sanctus non est aliud, sed idem ipsum quod est Pater et Filius. Utique nihil aliud intelligi potest, quo ostendere possint Spiritum sanctum per Filium de Patre (sicut aiunt) procedere. Cum enim Pater et Filius non differant in unitate deitatis nec Spiritus sanctus procedat de Patre nisi de deitate;

si eadem deitas est Filii, nequit intelligi quomodo procedat de deitate Patris per deitatem Filii, et non de ejusdem Filii deitate; nisi forte quis dicat Spiritum sanctum non procedere de deitate Patris, sed de paternitate; nec per deitatem Filii, sed per filiationem: quae opinio sua se patenti fatuitate suffocat. Quod si dicit aliquis quia cum dico illum procedere de deitate Patris et Filii, non possum deitatem Spiritus sancti ab hac Patris et Filii deitate separare; quoniam una et eadem est deitas trium: et ideo sequi, si de deitate Patris et Filii procedit de sua quoque eum procedere: et ob hoc Spiritum sanctum de seipso procedere. Ad hoc jam supra me sufficienter memini respondisse quia nulla persona ex seipsa esse potest: nam, sicut Filius, cum est de Patris essentia, quamvis non sit alia sed eadem Filii essentia quae est Patris, non tamen est de seipso, sed de Patre solo; ita Spiritus sanctus, cum est de essentia Patris et Filii, quae est eadem illi, non tamen est de seipso, sed tantummodo de Patre et Filio.

CAPUT XVI [*al.* XV].

Quod Spiritus sanctus non procedat a Patre per Filium; sicut omnia a Patre per Verbum sunt facta.

Dicent: Cur non similiter dicere possumus Spiritum sanctum de Patre per Filium procedere, sicut dicimus a Patre omnia facta per Verbum quod est Filius? Sicut enim cum Pater facit per Verbum suum, non facit per aliud quam per hoc quod ipse est, hoc est per essentialem potestatem, quae est eadem Verbi; et tamen dicitur facere per Verbum : cur non similiter dicimus

Spiritum sanctum a Patre procedere per Verbum cum non procedat a Patre, nisi de hoc et per hoc quod idem est illi cum Filio quamvis non ut creatura, sed ut idipsum de eodem ipso? Videamus quid sequatur, si hoc dicimus; et pax sit inter nos. Nempe quae facta sunt a Patre per Verbum, facta sunt ab ipso Verbo: ipsum namque Verbum dicit: *Quaecunque enim Pater fecerit, haec et Filius similiter facit* (**Joan. V, 19**). Dicamus igitur quia Spiritus sanctus, cum procedit a Patre per Filium, procedit et a Filio similiter; sicut quae facta sunt a Patre per Verbum, facta sunt similiter ab ipso Verbo, nisi forte intelligunt Spiritum sanctum procedere de Patre per Filium quemadmodum cum fons fluit in rivum, et rivus colligitur in lacum, dicitur lacus esse de fonte per rivum. Sed ibi non est rivus in fonte, sed extra fontem sicut est Filius in Patre, et non extra Patrem. Quare non sic est Spiritus sanctus de Patre per Filium, sicut est lacus de fonte per rivum. Si tamen sic est, negari nequit esse de Filio quamvis sit de Patre per Filium; sicut fatendum est lacum esse de rivo quamvis sit de fonte per rivum. Qui enim negat lacum esse de rivo quoniam prius est de fonte rivus: dicat se non esse de Patre suo, sed de Adam, quoniam per Patrem suum est de Adam. Dicat etiam Filium virginis non esse de Maria, nec de David, nec de Abraham; quoniam isti prius fuerunt de Adam: et dicat falsum esse quod dictum est Abrahae: *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (**Gen. XXII, 18**). Et ad David: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam* (**Psal. CXXXI, 11**). Et ad Mariam: *Benedictus fructus ventris tui* (**Luc. I, 42**). Dicatque Christum non esse semen horum, vel fructum **57** sed Adae; quoniam isti ab illo descenderunt. Sed neque de Adam est Filius Virginis, secundum hunc sensum; sed de limo, de quo factus est Adam. At inferent: Bene dicimus Spiritum

sanctum non procedere de Filio, sed de Patre per Filium, quamvis sit de Patre et de Filio, sicut dicis lacum esse de fonte et de rivo. De processionis namque verbo quaestio est inter nos, quam vos asseritis esse de Filio, et nos negamus : ecce enim videtis rivum de fonte procedere, quasi de originali principio; lacus autem non procedit, sed colligitur de rivo, quamvis habeat esse de illo. Ita igitur etsi Spiritus sanctus habeat esse de Filio, non tamen procedere proprie dicitur de Filio, sed de Patre quasi de principio. Hoc forsitan diceretur recte, si Filius nascens de Patre procederet extra Patrem, et medio quodam spatio interveniente, prius intelligeretur esse Spiritus sanctus de Patre quam de Filio; sicut rivus de fonte fluens extra fontem procedit, et quodam intervallo in lacum colligitur, et prius est lacus de fonte quam de rivo: et ideo est de fonte per rivum, non de rivo per fontem. Verum cum Filius nascens de Patre non exeat extra Patrem; sed in ipso manens, nec loco, nec tempore, nec essentia divisus sit a Patre; et cum unum sit idemque Patri et Filio id unde procedit Spiritus sanctus, nec intelligi potest, nec dici debet Spiritum sanctum procedere de Patre, et non de Filio. Non ergo videtur quare dicatur Spiritus sanctus non procedere de Filio, sed de Patre per Filium, cum etiamsi per Filium nequeat, non de Filio. Si quis tamen vult dicere Filium de Patre procedere magis proprie quam Spiritum sanctum de Filio, quamvis Spiritus sanctus de illo; sicut rivus magis illi videtur procedere de fonte quam lacus de rivo: ne concedat Spiritum sanctum procedere de Filio, de quo habet esse, sicut lacus de rivo, nos non negamus nascentem aliquo modo procedere de illo, de quo nascitur; et Spiritum sanctum asserimus suo modo, non quasi de duobus fontibus, sed vere de uno fonte procedere; ita tamen ut nomen nativitatis nec processio Filii

amittat, nec Spiritus sancti processio recipiat. Non est igitur cur magis dici debeat Filius procedere de Patre quam Spiritus sanctus de Filio.

CAPUT XVII [*al.* XVII] .

Quod sicut lacus est de rivo et fonte, ita Spiritus sanctus procedat de Patre et Filio.

Diligentius consideremus quomodo lacus sit de fonte, pariter et de rivo: ut per hoc, sicut per temporale et locale aliquid potest intelligi quod aeternum est, cognoscamus Spiritum sanctum esse de Patre et Filio. Multa enim in horum consideratione, sicut in epistola ad venerabilis memoriae Urbanum papam de incarnatione Verbi scripsi, inveniuntur quae uni Deo et tribus personis per quamdam similitudinem aptantur. Constat quia una eademque aqua est, quae et fons, et rivus, et lacus dicitur, non tres aquae, quamvis tres sint, fons, rivus et lacus. Discernamus itaque inter fontem, rivum et lacum; et videamus quid singula haec, cum tria sint, in una intelligantur aqua. In fonte quidem aqua de abyssu ascendens ebullit; in rivo de fonte descendens fluit; in lacu colligitur et manet. Per fontem ergo intelligitur aqua de abyssu ebulliens; per rivum, quia de fonte fluit; per lacum, quia simul ibi coadunatur. Videmus autem quia rivus non est de hoc unde aqua fons dicitur; sed de hoc quod est, id est de aqua; nec lacus est de hoc unde aqua dicitur fons aut rivus, sed de ipsa aqua, quae una et eadem est in fonte et rivo. Non ergo de hoc, unde differunt fons et rivus; sed de hoc in quo unum sunt, lacus

existit. Si ergo non magis fons est hoc unde lacus est quam rivus, nequit intelligi lacus magis esse de fonte quam de rivo. Sic itaque cum dicitur Deus Pater, aut Filius, aut Spiritus sanctus; una in tribus intelligitur essentia, et unus Deus, quod nomen est ipsius significativum essentiae; sed in Patre intelligitur gignens, in Filio genitus, et in Spiritu sancto singulari quodam et ineffabili modo procedens. Quemadmodum igitur lacus non est de hoc, unde diversi sunt ab invicem fons et rivus; sed de aqua in qua unum sunt ; ita Spiritus sanctus non est de hoc, unde alii sunt ab invicem Pater et Filius; sed de divina essentia, in qua unum sunt. Si ergo non magis est Pater hoc unde Spiritus sanctus est quam Filius, intelligi nequit cur magis sit de Patre quam de Filio.

CAPUT XVIII [*al.* XVII] .

Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti.

Quod si dicunt non eum esse posse de duabus causis, sive ex duobus principiis, respondemus: Quoniam sicut non credimus Spiritum sanctum esse de hoc unde duo sunt Pater et Filius, sed de hoc in quo unum sunt, ita non dicimus duo esse ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturae, intelligimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum principium, non tria principia; sicut unum Creatorem, non tres creatores, quamvis tres sint Pater et Filius et Spiritus sanctus; quoniam per hoc in quo unum sunt, non per hoc quod tres sunt est Pater aut Filius

aut Spiritus sanctus principium sive creator. Si igitur quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium, et Spiritus sanctus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum: ita, cum Spiritus sanctus dicitur esse de Patre et de Filio, non est de duobus principiis, sed de uno, quod est Pater et Filius, sicut est de uno Deo qui est Pater et Filius; si tamen dici debet Deus habere principium aut causam. Principium namque videtur nonnisi rei incipientis esse et causa nonnisi effectus alicujus; et Spiritus sanctus nunquam incoepit esse, nec est effectus alicujus. Quod enim incipit esse, proficit de non esse ad esse: et nomen effectus, rei quae fit aptari videtur proprie. Quoniam tamen verum est Filium esse de Patre, et Spiritum sanctum de Patre et Filio, si suo ineffabili quodam modo intelligitur, quoniam aliter proferri nequit, dici non incongrue potest Pater quodammodo principium Filii, et Pater et Filius principium Spiritus sancti. Nec tamen duo confitemur principia; unum, Patrem ad Filium; alterum, Patrem et Filium ad Spiritum sanctum. Sicut non credimus alium Deum Patrem de quo est Filius, et alium Deum Patrem et Filium de quo est Spiritus sanctus, quamvis de eodem Deo, sive de eodem principio suo quisque modo sit, alter scilicet nascendo, alter procedendo; si quodam singulari et ineffabili modo intelligitur ista processio. Processio namque multis modis dicitur, de quibus iste solitarius intelligitur, sicut nativitas Filii singularis cognoscitur. Idipsum intelligitur, si dicimus Patrem esse causam Filii, et Patrem et Filium causam Spiritus sancti. Non enim duas possumus dicere causas, aliam videlicet Filii, aliam Spiritus sancti, sed unam: quemadmodum non duo dii sunt, sed unus Deus, de quo est Filius et Spiritus sanctus.

CAPUT XIX [*al.* XVIII] .

Infringitur argumentum ductum ex eo quod Christus expresserit solam Spiritus sancti processionem a Patre.

Si autem quaeritur, cum Dominus dixit: *Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit (Joan. XV, 26)*: cur non addidit, *et a Filio*, vel *a me* si sic voluit intelligi? Non est hoc inusitatum in dictis illius, ut cum attribuit aliquid **58** Patri quasi soli, vel sibi, vel Spiritui sancto; velit in aliis intelligi quod in uno loquitur . Nam cum dicit: *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in coelis est (Matth. XVI, 17)*. Nonne ipse Filius et Spiritus sanctus intelligendus est revelasse cum Patre? Quoniam enim Pater non revelat per hoc, quia Pater est ; sed per hoc, quod Deus est, et idem Deus est Filius et Spiritus sanctus; sequitur ut, quod revelat Pater, revelet Filius, et Spiritus sanctus. Item cum dicit: *Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare (Matth. XI, 27)*, quasi solus Filius cognoscat et revelet Patrem, et se; et solus Pater cognoscat Filium: intelligendum est ibi revelare et nosse, tribus personis esse commune; quoniam non per hoc, quod alii sunt ab invicem; sed per hoc, quod unum sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus , cognoscunt et revelant. Cum etiam dicit Patrem nosse Filium, et Filium nosse Patrem, et revelare se et Patrem, aperte vult intelligi quia Pater cognoscit Spiritum sanctum, et Filius noscit et revelat Spiritum sanctum; quoniam

idipsum quod est Pater et Filius, est etiam Spiritus sanctus. Similiter cum dicit: *Qui me videt, videt et Patrem* (**Joan. XIV, 9**), non est separandus Spiritus sanctus; quoniam qui videt hoc in quo unum sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, non potest videre unum de his tribus sine aliis duobus. De Spiritu sancto quoque dicit ad apostolos: *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem* (**Joan. XVI, 13**), quasi solus Spiritus sanctus doceat omnem veritatem; cum nec sine Patre, nec sine Filio doceat omnem veritatem. Non enim per hoc, quia est Spiritus alicujus, scilicet Patris et Filii et Spiritus; sed per hoc, quod unum est cum Patre et Filio, id est per hoc quod Deus est, docet omnem veritatem. Videtis igitur quomodo in his quae proposui, quod uni quasi soli attribuit, ab aliis duabus personis non possit separari. Multa hujusmodi in sacra Scriptura legimus: ut quod de una persona singulariter dicitur, indifferenter de tribus intelligatur. Quidquid enim de una persona pronuntiatur, de aliis pariter oportet intelligi; nisi cum hoc, unde aliae sunt, ut dixi, ab invicem obviare cognoscitur. Quapropter cum credimus Spiritum sanctum de Patre procedere; quoniam Deus de Deo, id est essentia Spiritus sancti de essentia Patris, quae una est in tribus, esse intelligitur: necesse est ut de Filio eum similiter esse confiteamur, si Filius non est de illo; de hoc enim est Spiritus sanctus, quod est Filius et quod est Pater

CAPUT XX [*al.* XIX] .

Ejusdem argumenti confirmatio refutatur.

Sed dicet aliquis: Ideo intelligimus Filium et Spiritum sanctum revelare, quod solus Pater revelare dicitur; et Patrem et Spiritum sanctum revelare et nosse, quod solus Filius facere dicitur; et Patrem et Filium docere, quod solus spiritus sanctus doctum ire promittitur, quia quod de uno solo in uno loco legitur, de aliis alibi aperte significatur. Cum vero dicit Spiritum sanctum de Patre procedere, non legimus alicubi cum de Filio procedere. Per quod monemur non nostro sensu, quod nusquam dictum est, asserere. Ad quod respondemus quia potius docemur per haec quae sic dicta sunt, ea, quae in similibus dictis tacentur, similiter intelligere; praesertim cum ex his quae dicuntur, nulla ratione contradicente, ea, quae non dicuntur, rationabili necessitate consequi apertissime viderimus. Cum enim dicit Dominus ad Patrem: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (**Joan. XVII, 3**); an ideo debemus separare ab hac salubri et vitali cognitione Spiritum sanctum, quia nusquam legitur: *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant Patrem solum verum Deum, et Spiritum sanctum*. Aut: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant Filium solum verum Deum et Spiritum sanctum*? Aut cum legimus: *Quia sicut Pater habet vitam in semetipso; sic dedit et Filio vitam habere in semetipso* (**Joan. V, 26**), dicemus Spiritum sanctum non habere a Patre, a quo est, ut habeat in semetipso vitam, sicut habet Pater et Filius; quoniam hoc nusquam dicit Filius de Spiritu sancto, sicut de seipso. Item cum dicit: *Pater in me est, et ego in Patre*. Et: *Qui videt me, videt et Patrem* (**Joan. XIV, 10**), an negabimus Spiritum sanctum esse in Patre et Filio, et Patrem et Filium esse in Spiritu sancto; aut eum, qui videt Filium, videre Spiritum sanctum, sicut videt Patrem; si haec non eadem pronuntiatione leguntur,

qua de Patre et Filio proferuntur? Imo quoniam unus idemque Deus est, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus: cum dicitur cognoscere solum verum Deum Patrem et Filium esse vitam aeternam, inseparabiliter intelligendus est in illa cognitione Spiritus sanctus. Et cum legimus: *Quia sicut Pater habet vitam in semetipso; sic dedit Filio habere vitam in semetipso*, non debemus vitam eandem existimare alienam a Spiritu sancto, aut quod illam non in semetipso habeat. Et cum audimus: *Pater in me est, et ego in Patre. Et: Qui me videt, videt et Patrem*, cognoscere debemus per haec quae ita dicuntur, quia Spiritus sanctus non est extra Patrem et Filium, aut Pater et Filius extra Spiritum sanctum; et quia per visionem Filii videtur Spiritus sanctus sicut Pater . Sicut enim non est alius Deus Pater, alius Deus Filius, alius Deus Spiritus sanctus; sic non habet Deus aliud in seipso quam Deum; nec est Deus extra Deum; nec Deus est dissimilis Deo . Denique, ubi legimus in propheta, aut evangelista, aut Apostolo his verbis Deum unum esse tres personas, aut unum Deum esse Trinitatem, aut Deum de Deo? sed neque in illo Symbolo, in quo non est prolata processio Spiritus sancti de Filio, invenimus nomen personae, vel Trinitatis . Quoniam tamen ex his quae legimus haec apertissime sequuntur, constanter ea et corde credimus, et ore confitemur. Quare non tantum suscipere cum certitudine debemus quae in sacra Scriptura leguntur, sed etiam ea quae ex his, nulla alia contradicente ratione, rationabili necessitate sequuntur.

CAPUT XXI [*al. XX*] .

Processio Spiritus sancti de Filio exprimitur, cum Spiritus sanctus dicitur Spiritus Filii.

Quamvis quae supra jam dicta sunt sufficere possint, adhuc tamen aliquid addam, unde Spiritus sanctus cognoscatur esse de Filio. Confitentur Graeci nobiscum Spiritum sanctum esse Spiritum Dei, et Spiritum Patris, et Spiritum Filii. Quaero itaque si eodem modo intelligunt illum esse Spiritum Dei, et Spiritum Patris, et Spiritum Filii; aut dissimiliter? Certum est autem quia non dicitur Spiritus Dei, sicut possessio; ut cum dicitur equus alicujus, vel domus. Major enim est qui possidet, quam quod possidetur. Deus autem non est major Spiritu sancto; quia Spiritus sanctus est Deus, nec Deus est major Deo. Neque dicitur Spiritus Dei, ut membrum Dei, sicut manus vel pes hominis: nos enim Deus habet membrum, aut partem ullam. Quomodo ergo intelligendus est Spiritus esse Dei, nisi quia hoc, quod est, ex Deo? Non autem significat aliud nomen Patris, quam Deum, qui est Pater; aut relationem ejus ad Filium, ex qua nomen Patris habet. Similiter dicendum est de Filio. Quid namque intelligitur in nomine Filii, nisi Deus qui Filius est, aut relatio qua refertur ad Patrem, per quam Filius appellatur? Sed nullus sensus capit Spiritum sanctum esse Spiritum Patris, aut Filii, secundum quod alter est Pater, alter Filius; sed secundum quod uterque unus idemque Deus est. Quare idem est intellectus, cum dicitur Spiritus Dei, et Spiritus Patris, et Spiritus Filii; sed Spiritus Dei, et Spiritus Patris dicitur, quia est et **59** procedit de Deo, et de Patre. Itaque est et procedit etiam de Filio, quia eodem sensu spiritus Filii dicitur. Nam, cum Spiritus sanctus dicitur spiritus Dei spiritus Domini, si non intelligimus ibi spiritum Filii eo sensu quo spiritum Patris, aut separabimus Filium a nomine Dei vel Domini, aut bifariam intelligetur Spiritus Dei, sive spiritus Domini. Sed unde hunc habent sensum, aut ubi legitur in sacra Scriptura quod similiter non

intelligatur de Patre et de Filio, cum legimus spiritum Dei aut spiritum Domini, aut quid invenitur, unde hoc sequatur? Nam si dicunt: Cum dicitur spiritus Patris, duobus modis intelligitur: Est enim spiritus Patris, quia est de Patre, et quia datur a Patre; Filii vero spiritus non est, nisi quia datur a Filio. Hoc est quod quaero, unde habeant. Et si dicunt quod in nulla authentica dictum est pagina; nec sequitur ex eo quod ibi scriptum sit: cur nos reprehendunt, cum dicimus Spiritum sanctum procedere de Filio, ideo quia haec verba non legunt; cum ex his, quae legunt et credunt, hoc ex necessitate sequi intelligamus? Judicent quoque ipsi quid potius suscipiendum sit, quamvis in sacra pagina utrumque taceatur; an hoc, quod nos dicimus, Spiritum sanctum procedere de Filio, quod ostendimus ex his consequi quae veraciter credimus; an quod ipsi dicunt, Spiritum sanctum aliter esse Spiritum Patris, aliter esse Filii: quod nec auctoritate, nec ratione, nec ex his quae certa sunt, possunt ostendere. Utique aut debent cessare ab hac sua sententia, si tamen hoc dicunt, ut audio, quod Spiritus sanctus aliter est Filii spiritus, quam spiritus Patris; cum nusquam hoc legant, vel unde hoc probent; aut saltem nos reprehendere non debent, qui dicimus Spiritum sanctum procedere de Filio; quamvis his verbis hoc non legamus, quoniam ex his, quae pariter credimus, hoc consequi monstramus. Sed si cessant ab hac sua assertione, credant pariter nobiscum Spiritum sanctum similiter esse Patris et Filii spiritum, et intelligant eum a Filio, sicut a Patre procedere. Et si nos reprehendere desinunt, fateantur nobiscum hoc, unde cognoscunt nos reprehendi non debere.

CAPUT XXII [*al.* XXI] .

Cur in Symbolo non sit expressa processio Spiritus sancti a Filio: et cur a Latinis fuerit adjecta, Graecis inconsultis.

Ad hoc autem, quod nos reprehendunt in Symbolo illo, quod pariter nos et illi suscipimus et tenemus addidisse Spiritum sanctum a Filio procedere; et quaerunt cur hoc factum sit, et quare hoc prius eorum Ecclesiae monstratum non est, ut communiter consideraretur, et communi consensu adderetur quod addendum erat: ad hoc, inquam, responsum sufficiens habemus. Nam si quaeritur cur factum sit, dicimus quia necesse erat propter quosdam minus intelligentes, qui non animadvertebant in illis, quae universa credit Ecclesia, contineri, et ex his sequi Spiritum sanctum de Filio procedere; ne forte hoc credere dubitarent. Quod quam necessarium fuerit, per illos qui hoc negant, quia in illo Symbolo positum non est, cognoscimus. Quoniam igitur et necessitas cogebat, et nulla ratio prohibebat, et vera fides hoc admittebat; fiducialiter asseruit Latinitas, quod credendum et confitendum esse cognoscebat. Scimus enim quod non omnia, quae credere et confiteri debemus, ibi dicta sunt; nec illi qui Symbolum illud dictavere, voluerunt fidem Christianam esse contentam ea tantummodo credere et confiteri, quae ubi posuerunt. Ut enim alia taceam, non ibi dicitur Dominus ad infernum descendisse; quod tamen pariter et nos et Graeci credimus. Si autem dicunt nullo modo debuisse corrumpi Symbolum tanta auctoritate taxatum, nos non iudicamus esse corruptionem, ubi nihil addimus quod his, quae ibi dicta sunt, adversetur. Et quamvis defendere possemus hanc adjectionem non esse corruptionem, si quis tamen hoc contentiose voluerit asserere,

respondemus nos illud non corrupisse, sed aliud novum edidisse: illud enim secundum proprietatem Graeci dictaminis translatum, cum illis integrum servamus et veneramur; istud autem, quo frequentius in populi audientia utimur, Latino more dictatum cum addimento supradicto edidimus. Quod autem quaeritur, quare hoc Graecorum ecclesiae consensu factum non est. Respondemus quia et nimis erat difficile Latinis, eorum episcopos ad consulendum de hac re colligere; nec erat necesse unde non dubitant hoc in quaestionem adducere. Quae est enim Ecclesia quae vel per amplitudinem unius regni dilatatur, cui non liceat aliquid secundum rectam fidem constituere, quod in conventu populi utiliter legatur aut cantetur? Quanto ergo magis licuit Latinis hoc constanter proferre, in quo omnes gentes et omnia regna, quae Latinis utuntur litteris, pariter concordant.

CAPUT XXIII [*al.* XXII]

Summa doctrinae et probationum processionis Spiritus sancti de Filio.

Colligamus breviter quod supra pluribus rationibus effectum est. Constat inexpugnabili ratione Spiritum sanctum esse de Filio, sicuti est de Patre; nec tamen esse quasi de duobus diversis, sed quasi de uno. Ex eo enim, quod Pater et Filius unum sunt, id est ex Deo, est Spiritus sanctus; non ex eo, unde alii sunt ab invicem, sed quoniam Deus, de quo est Spiritus sanctus, est Pater et Filius; idcirco vere dicitur esse de Patre et Filio, qui duo sunt. Et quoniam Pater non est prior aut

posterior Filio, aut major aut minor, nec alter magis aut minus est Deus quam alter: non est Spiritus sanctus prius de Patre, quam de Filio; nec de Filio, quam de Patre; nec major nec minor est existens de Patre, quam existens de Filio; nec magis nec minus est de uno, quam de altero. Nam si prius aut post, vel major vel minor, aut magis aut minus de uno esset quam de altero, ex necessitate sequeretur ut aut Spiritus sanctus non esset de hoc, in quo unum sunt Pater et Filius; aut ipsum unum non esset perfecte et simpliciter unum, sed esset ibi aliqua diversitas, de qua illa, quam dixi, in existendo de eodem uno Spiritum sanctum, esset varietas. Sed dici non potest quod Spiritus sanctus non sit de hoc, in quo unum sunt Pater et Filius; alioquin non esset de Deo. Nec credi debet quod in ipso uno sit, secundum quod est, aliqua diversitas. Quare nec prius nec post, nec major aut minor, nec magis aut minus est Spiritus sanctus de Patre, quam de Filio; aut de Filio, quam de Patre. Non enim unus idemque Spiritus sanctus, qui semel totus est de Deo toto, magis aut minus potest esse de uno et summe simplici Deo.

CAPUT XXIV [*al.* XXIII].

Quod Spiritus sanctus non sit principaliter de Patre.

Quod si dicitur quia Spiritus sanctus principaliter est de Patre, quasi magis sit de Patre quam de Filio, non ita dicendum est ut intelligatur ulla praedictarum varietatum inesse; sed quoniam Filius hoc quod est, de Patre habet, idcirco hoc ipsum quod Spiritus sanctus est de Filio, habere de Patre, de quo

habet esse, non inconvenienter asseritur. Quoniam tamen sic habet esse de Patre Filius, ut omnino idipsum sit quod Pater, et unus idemque Deus: sicut solus et simplex Deus non potest esse major vel minor seipso, nec prior nec posterior, nec aliquid in se habet diversum; sic **60** Filius nec prior nec posterior, nec major nec minor est Patre, nec habet aliquid in se diversum ab eo; sed sicut habet ab illo perfecte esse, ita habet per omnia ab eodem aequalem illi et similem, imo idipsum esse. Quapropter sicut Pater non est magis Deus quam Filius, quamvis Filius habeat esse de Patre; ita non est magis Spiritus sanctus de Patre quam de Filio, licet Filius a Patre habeat, ut de illo sit Spiritus sanctus. In eo enim in quo est unus idemque cum Patre, id est in eo quod Deus est, non est alius ille, et alius Pater; neque dissimiliter habet aliquid, quia non est alius Deus Pater, et alius Deus Filius; neque dissimiliter sunt id quod sunt, sed in eo quod ille est Pater, iste Filius; est alius ille, et alius iste. Et sicut Filius non est alius Deus quam Pater; ita secundum quod Deus est, non habet aliquid ab alio quam a seipso. Nam cum dicimus Deum de Deo, Filium de Patre, non alium intelligimus Deum de Deo alio; sed eundem ipsum Deum de eodem ipso Deo, quamvis dicamus alium de alio, Filium scilicet de Patre. Sicut enim supra dictum est, quemadmodum Deus, secundum nomen significans unitatem, nullam recipit diversitatem; ita secundum nomina significantia Deum esse de Deo, necessario admittit pluralitatem. Si ergo dicitur quod Spiritus sanctus principaliter a Patre sit; non aliud significatur quam quia ipse Filius, de quo est Spiritus sanctus, a Patre habet hoc ipsum, ut Spiritus sanctus sit de illo; quoniam id quod est, habet a Patre. Non quemadmodum in rebus creatis, dum aliquid asserimus esse principaliter, volumus significare quod magis

sit hoc quod dicitur esse principaliter, quam illud ad quod refertur: ut cum dispensator alicujus domini ejus praecepto pascit familiam domus, dominus principaliter et magis eam pascere recte dicitur, quam dispensator. Nam non omnia quae sunt domini, sunt dispensatoris aequaliter; sicut ea quae sunt Patris, Filii quoque sunt non inaequaliter.

CAPUT XXV .

Processio haec nullam intra Deum prioritatem inducit, nisi originis.

Quaeret forsitan aliquis et mirabitur dicens: Quomodo potest intelligi ut aliquid habeat esse de aliquo; et non sit aliquo modo id, de quo est, principalius et dignius; et hoc, quod ex eo est, quodammodo minus et quasi secundarium: praesertim cum id quod est de aliquo, videatur indigere; ut sit, eo de quo est; illud vero, de quo est, nequaquam egeat eo quod de se est? Ad quod respondendum quia sicut essentia Dei valde diversa et aliena est a creata essentia, ita, cum dicimus Deum de Deo existere nascendo vel procedendo, longe aliter intelligenda est ista nativitas sive processio, quam cum dicimus in aliis rebus aliquid nasci vel procedere. Ibi enim nihil est aut natura, aut tempore, aut in aliquo prius aut posterius, magis aut minus, aut ulla ratione aliquo indigens: sed totum quod est non tam aequale vel simile sibi et coaeternum, quam idem sibi ipsi, et per se sibi ipsi omnino sufficiens; nec nascitur vel procedit ibi aliquid, quasi de non esse proficiens ad esse. Sicut igitur intellectus noster non

potest transire ultra aeternitatem, ut quasi de principio ejus judicet; sic non potest de hac nativitate vel processione nec debet ad similitudinem creaturae sentire vel judicare. Sed quoniam et quod nascitur et quod procedit, non est aliud quam id de quo est nascens vel procedens, quod est solus et unus Deus: sicut idem Deus non est seipso major vel minor; ita in tribus, hoc est in Patre et Filio et Spiritu sancto, non est aliquid majus vel minus, nec est alius alio hoc, quod est majus vel minus; quamvis verum sit quia Deus est de Deo, nascendo et procedendo.

CAPUT XXVI .

Veritas processionis Spiritus sancti a Filio, ideo maxime firmatur; quia fide certa sunt, ex quibus necessario sequitur.

Ecce vidimus de quanta veritate et quanta necessitate sequatur Spiritum sanctum de Filio procedere. Quod si verum non est aut aliquid eorum, ex quibus hoc diximus consequi, falsum est: quod est contra Christianam fidem, quam cum Graecis tenemus; aut non consequenter conclusimus; quod ostendi nequit. Quare si verum non est, fides Christiana destruitur. Palam etiam est intelligenti, si falsum esse ponitur, quia nulla inde veritas nascitur. Consideremus quoque quid eveniat, cum pro vero asseritur. Utique si verum est Spiritum sanctum procedere a Filio sicut a Patre, sequitur quia Filii spiritus est sicut Patris, et mittitur et datur a Filio sicut a Patre; quod divina docet auctoritas, et nulla penitus sequitur falsitas. Cum autem processio Spiritus sancti a Filio negata tantam

inducat falsitatem, ut illa ex quibus eam consequi monstravimus, destruat contra fidem Christianam, nec ullam generet veritatem, et asserta tantam probet veritatem, sicut ostendimus, nec aliquam ullatenus secum trahat falsitatem, cogitet cor rationale qua ratione illam excludat a fide Christiana. Denique si error est hanc credere de Filio Spiritus sancti processionem, ipsa divina auctoritas nos in errorem inducit, cum et illa ex quibus haec sequitur processio et quae illam sequuntur, nos docet; nec alicubi aut illam negat, aut quod ille repugnet aliquo modo pronuntiat. Si ergo opponitur, quia nusquam eam profert divina auctoritas, ideo non esse dicendam . Dicatur similiter, quia nusquam illam negat, nec aliquid dicit quod repugnet, non esse negandam. Dicimus etiam quia satis illam affirmat, cum illa asserit, unde probatur; et nullo modo aliquid significat , unde negetur.

CAPUT XXVII .

Si Spiritus sanctus a Filio non procederet, non esset cur Filius non procederet de Spiritu sancto.

Patet ergo, sicut supra praemisi , praeter hoc quia Filius existit nascendo, et Spiritus sanctus procedendo; hac quoque causa, quia scilicet Spiritus sanctus est de Filio, eos de invicem non posse dici, et propter hoc solum, Filium non posse esse de Spiritu sancto. Nam, quoniam, ut dictum est, aut Filius est de Spiritu sancto, aut Spiritus sanctus de Filio; si non esset Spiritus sanctus de Filio, sequeretur de Spiritu sancto Filium esse. Apparet itaque per supradictas rationes, quia Pater est

Deus de quo Deus est, et non est Deus de Deo; et Filius est Deus de Deo, et Deus de quo est Deus; et Spiritus sanctus est Deus de Deo, nec est Deus de quo est Deus. Et quamvis de Patre sint duo, id est Filius et Spiritus sanctus, non tamen duo dii sunt de Patre, sed unus est Deus qui est Filius et Spiritus sanctus. Et licet duo sint, de quo est Filius et qui est de Filio; id est Pater et Spiritus sanctus, non tamen sunt duo dii, sed unus Deus, qui est Pater et Spiritus sanctus. Et quanquam Spiritus sanctus sit de duobus, id est de Patre et Filio, non tamen de duobus est diis, sed de uno Deo, qui est Pater et Filius. Si autem Pater et Filius et Spiritus sanctus bini considerentur, liquet ex his quae dicta sunt, quia necesse est alterum ex altero aut esse, quia ille non ex se est: aut non esse quia ille est ex se. Nam si conferamus Patrem et Filium, videmus Filium esse de Patre, quia Pater non est de illo; et Patrem non esse de Filio, quia Filius est de Patre. Et similiter si consideramus Patrem et Spiritum sanctum, invenimus Spiritum sanctum esse de Patre; quia non est de illo Pater; et Patrem non esse de Spiritu 61 sancto, quia Spiritus sanctus est de illo. Ita quoque si Filius et Spiritus sanctus quomodo sint ad invicem, speculamur; intelligimus Spiritum sanctum esse de Filio, quia Filius non est de illo; et Filium non esse de Spiritu sancto, quia Spiritus sanctus est de Filio. Apparet igitur, quod supra dixi, quia relationes praedictae licet sint in uno, non possunt unitati immittere pluralitatem suam; nec unitas relationibus singularitatem suam.

CAPUT XXVIII .

Communia et propria Patri, ac Filio, et Spiritui sancto

Porro sex sunt differentiae Patris et Filii et Spiritus sancti, ex his nascentes nominibus, id est habere Patrem et non habere Patrem; habere Filium, et non habere Filium; habere Spiritum sanctum de se procedentem, et non habere Spiritum sanctum de se procedentem. Harum differentiarum singulus quisque habet unam propriam, qua differt ab aliis duobus; et duas ita communes et proprias, ut qua communicat uni, ea differat ab altero. Pater namque habet Filium solus, quo differt ab aliis duobus; habet Spiritum sanctum procedentem de se, quod commune est illi cum Filio, et quo differt a Spiritu sancto; Patrem autem non habet, sicut nec Spiritus sanctus, et in hoc differt a Filio. Filius solus habet Patrem, in quo differt a Patre et Spiritu sancto: et est illi commune cum Patre, sicut dictum est, quia procedit de illo Spiritus sanctus, unde ab eodem Spiritu sancto divisus est; caret autem Filio, sicut Spiritus sanctus unde discrepat a Patre. Spiritus sanctus solus est de quo alius non procedit: commune est illi cum Patre, ut dixi, non habere Patrem, in quo dissimilis est Filio; cum Filio quoque est illi commune, ut jam monstratum est, non habere Filium unde Patri non concordat. Solus itaque Pater est qui est de nullo, et de quo sunt alii duo. Solus e contra Spiritus sanctus est qui de duobus, et de quo nullus. Solus Filius qui de uno, et de quo unus. Est autem tribus commune, ad duos habere relationem: Pater enim ad Filium et Spiritum sanctum refertur, sicut ad illos qui de se sunt: Filius ad Patrem et ad Spiritum sanctum, quia est de Patre, et Spiritus sanctus de illo; Spiritus sanctus ad Patrem et Filium, quia est de utroque. Possidet ergo unusquisque suas proprietates, quarum collectio in alio non est eadem, ad similitudinem diversarum hominum

personarum. Per hoc enim hominum personae diversae sunt ab invicem, quia uniuscujusque proprietatum collectio non est in alia eadem . Interest tamen aliquid: nam in personis hominum si una est persona, unus est homo; et si unus est homo, una est persona: item, si plures sunt personae, plures quoque sunt homines; et si isti plures sunt, illae et pluralitatem non effugiunt. In Deo vero quamvis tres personae sint, unus tamen est Deus: et licet sit unus Deus, nequaquam tamen personae pluralitatem amittunt. In hoc itaque quod relative Deus ad Deum dicitur, sicut plures homines, personarum admittit pluralitatem et diversitatem; in hoc vero quod per se est, id est, in Deo, inseparabilem, ad similitudinem unius hominis, servat singularitatem: pluralitas namque humanarum personarum non est nisi in pluribus hominibus, nec unus homo pluralitatem accipit personarum; Deus vero unus est tres personae, et personae tres unus Deus. Hoc itaque modo nec unius nec diversarum integre servat aliarum personarum proprietatem.

CAPUT XXIX .

In Deo per ea propria est personarum pluralitas; per communia vero, essentiae unitas.

Cur autem ita sit, quamvis in praefata epistola de incarnatione Verbi, de hoc aliquantulum dixerim , breviter tamen hic repetam. Saepe fit ut plura convenient in unum sub eodem nomine et eadem quantitate , quam habebant singula antequam unum fierint. Quippe si puncto punctum addimus

sine intervallo aut aequalem lineam in aequali linea , aut superficiem aequalem in aequali superficie collocamus, non fit nisi unus punctus , una linea, una superficies. In multis si quis voluerit quaerere inveniet similia . Hoc itaque modo, quamvis non sint plures aeternitates, si tamen dicitur aeternitas in aeternitate, non est nisi una aeternitas; et lumen in lumine, unum tantum lumen est. Eodem modo quaecunque de Dei dicuntur essentia, si in se replicentur, nec quantitatem augent, nec pluralitatem admittunt. Quoniam autem Deus est aeternitas, sicut extra aeternitatem nihil est omnino, ita extra Deum penitus non est aliquid: atque sicut aeternitas in aeternitate non est nisi una aeternitas, sic Deus in Deo, unus est solus Deus. Habemus autem ex vera fide Deum esse de Deo, nascendo, et Deum de Deo, procedendo. Sed quoniam non est aliquid extra Deum, cum nascitur Deus de Deo vel cum procedit Deus de Deo non exit nascens vel procedens extra Deum, sed manet in Deo. Quoniam ergo Deus in Deo non est nisi unus Deus, cum nascitur Deus de Deo, unus solus est Deus gignens et genitus: et cum procedit Deus de Deo, unus tantummodo Deus est procedens et de quo procedit . Unde inevitabiliter sequitur: quoniam Deus nullas habet partes, sed totus est quidquid est; unum eundemque, et non alium Deum, totum esse Patrem , totum esse Filium, totum esse Spiritum sanctum, Quare Pater et Filius et Spiritus sanctus, per hoc quia cum est Deus de Deo et Deus in Deo, non est nisi unus Deus; servant in Deitate ad similitudinem unius hominis, singularitatem: per hoc vero, quia cum Deus est de Deo aut nascendo aut procedendo, non potest unus idemque esse qui est de aliquo, et de quo est; secundum nomina has relationes significantia, tenent, sicut diversae hominum personae, pluralitatem.

Notandum tamen quia nec Deus est sine persona, nec persona sine Deo; et quia singulis personis attribuimus aliquando propria singularum aliquando uni quasi proprium, quod commune est aliis. Nam cum dicimus: solus Pater est in tribus personis, qui a nullo est, solus Filius est qui de uno et de quo unus est; solus Spiritus sanctus est, de quo nullus est; singulas personas nominantes, singulis propria attribuimus. Cum vero legimus: *Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem quis novit nisi Filius* (**Math. XI, 27**). Et *quae sunt Dei, nemo cognovit nisi Spiritus Dei*, (**I Cor. II. 11**). Quamvis videatur Scriptura quod de una dicit persona, negare de aliis; commune tamen est omnibus, quod singulis quasi proprium attribuit. Non enim ignorat Pater aut Filius seipsum et quae Dei sunt, neque Spiritus sanctus Patrem aut Filium. Cur autem et quando quod de uno quasi de solo dicitur, de aliis intelligatur, satis supra dictum est.

Operis clausula.

Haec de processione Spiritus sancti, aliis cogentibus, non de me, sed de eodem Spiritu sancto confidens, pro Latinis contra Graecos scribere; et ea occasione de unitate Deitatis et de Trinitate personarum aliquid addere praesumpsi quamvis innumerabiles sint inter illos qui Latinis utuntur litteris, qui hoc melius quam ego facere possint. Quidquid ergo dixi quod suscipiendum sit, non mihi attribuatur, sed Spiritui veritatis. Si autem aliquid protuli quod aliquatenus corrigendum sit, mihi imputetur, non sensui Latinitatis [Ecclesiae Latinae] .

